

Ασφάλεια, οικονομία και ακύρωση του μέλλοντος

Σημείωση στο τέλος του νεοφιλελευθερισμού¹

γράφει ο ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΠΟΥΚΑΛΑΣ*

Από τις αρχές του 21ου αιώνα, οι κοινωνίες του φιλελεύθερου καπιταλισμού τελούν υπό το ιδιότυπο καθεστώσ μιας συνεχώς επαπειλούμενης κρίσης. Αυτό αποτελεί διαπίστωση του ίδιου του νεοφιλελεύθερου κράτους, το οποίο αναλαμβάνει να αντιμετωπίσει την επαπειλούμενη κρίση στους δύο κατεχοκλήν τομείς δραστηριοποίησής του: την οικονομία και την πολιτική ασφάλεια. Το παρόν άρθρο διασυγάζει τη στρατηγική του νεοφιλελεύθερου κράτους στους δύο αυτούς τομείς. Διαπιστώνει ότι το κράτος εφαρμόζει διαμετρικά αντίθετες, ως προς τη χρονικότητά τους, προσεγγίσεις: προληπτική ως προς την ασφάλεια, αντι-δραστική ως προς την οικονομία. Απρόσμενα, αυτές οι αντίθετες προσεγγίσεις αποσκοπούν στο ίδιο αποτέλεσμα: την εξάλειψη της δυνατότητας του μέλλοντος, τόσο στην πολιτική, όσο και στην οικονομία. Η αντίσταση του κράτους στο ενδεχόμενο του μέλλοντος ερμηνεύεται ως αδυναμία της αστικής τάξης να οραματιστεί ένα μέλλον θεμιτό για την ίδια και την κοινωνία. Η εξάλειψη της μελλοντικής προοπτικής είναι πρωτοφανής στην ιστορία της αστικής τάξης και συνεπάγεται την ηγεμονική της κατάρρευση.

*** Θεωρητικός του Κράτους και του Δικαίου. Εξειδικεύεται στην κριτική κατανόηση της αντιομοκρατικής νομοθεσίας και πολιτικής, στα ζητήματα της οποίας έχει δημοσιεύσει άρθρα (στα αγγλικά, γαλλικά, ελληνικά, και τουρκικά), καθώς και τη μονογραφία *Homeland Security, its Law and its State. Διδάσκει στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου της Northumbria, στη Μ. Βρετανία.***

1. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Τηλέμαχο Δουφεξή-Αντωνόπουλο για την υποστήριξη του και τη μετάφραση αυτού του κειμένου και τον Γιάννη Αγγελάκη για την απόδοση των νομικών αποσπασμάτων και την επιμέλεια της μετάφρασης. Επίσης τους Αλέξανδρο Γεωργίου, Ηλία Διάμεση, Μάκη Κεντεποζίδη, Μαρία Φραγκάκη, και Ναταλί Φύτρου για τα κριτικά και ενθαρρυντικά σχόλια τους.

Εδώ και μια δεκαετία ζούμε υπό οικονομική κρίση, υπό τις μεταστάσεις της και τα αποτελέσματά της. Επίσης, από την αρχή του αιώνα, ζούμε υπό επαναλαμβανόμενες κρίσεις ασφαλείας και τις προσπάθειες του κράτους να τις αποτρέψει. Αυτό το άρθρο αντιπαραβάλλει τις κρατικές πολιτικές έναντι αυτών των δύο τύπων κρίσης· ειδικότερα, αντιπαραβάλλει τις επιπτώσεις τους στο πολιτικό και οικονομικό μέλλον. Κατ' αυτό τον τρόπο, συσχετίζει τις αντιδράσεις του κράτους αναφορικά με το πολιτικό και οικονομικό μέλλον, υποστηρίζοντας ότι συνενώνονται σε μια ηγεμονική, καταληκτική κρίση του νεοφιλελευθερισμού.

Ασφάλεια: προς το αιώνια φιλελεύθερο παρόν

Πολιτική πρόληψη I:

Στο νόμο (νόμος είναι αυτό;)

Η τρομοκρατία είναι το αντικείμενο έναντι του οποίου η σύγχρονη πολιτική ασφάλειας επιχειρεί, και το οποίο, ως εκ τούτου, την καθορίζει. Η τρομοκρατία είναι πολιτικό έγκλημα. Τυπικά, οι νομικοί ορισμοί της τρομοκρατίας την περιγράφουν ως συνδυασμό ενός «ποινικού» και ενός «πολιτικού» στοιχείου. Οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Γαλλία και η Ελλάδα υιοθετούν, στον ορισμό της τρομοκρατίας, μια προσέγγιση «υπεραξίας». Την ορίζουν ως ένα κατάλογο ήδη υφιστάμενων εγκλημάτων τα οποία όταν «φαίνεται ότι αποσκοπούν» να «επηρεάσουν την πολιτική» ή να «επηρεάσουν τη συμπεριφορά» της κυβέρνησης, μετατρέπονται σε τρομοκρατία.² Υπογραμμίζουμε ότι οι πράξεις που περιλαμβάνονται στον ορισμό ήταν ήδη ποινικοποιημένες. Το πολιτικό τους κίνητρο τις μετατρέπει

σε εγκλήματα διαφορετικής ποιότητας («τρομοκρατία») και διπλασιάζει τις σχετικές ποινές, που μπορούν να φτάσουν μέχρι και ισόβια κάθειρξη. Έτσι, εάν ο εμπρησμός τιμωρείται με πέντε χρόνια, εμπρησμός που αποσκοπεί να «επηρεάσει» την κυβέρνηση τιμωρείται με δέκα. Αυτή η ποινική υπεραξία έγκειται στο πολιτικό κίνητρο που εμπνέει την πράξη.

Το Ηνωμένο Βασίλειο υιοθετεί μια διαφορετική, ακόμη πιο ευέλικτη προσέγγιση. Ο ορισμός του δεν περιγράφει καμιά αξιόποινη συμπεριφορά ή πράξη (*actus reus*) απολύτως. Περιλαμβάνει πράξεις βίας κατά προσώπου ή υλικές ζημιές, και κάθε συμπεριφορά που ενδέχεται –ανεξαρτήτως προθέσεως– να οδηγήσει σε σοβαρό κίνδυνο για τη ζωή, την προστασία ή την ασφάλεια. Ο βρετανικός ορισμός στηρίζεται αποκλειστικά σε πολιτικά κίνητρα: η πράξη είναι «σχεδιασμένη να επηρεάσει την κυβέρνηση» ή να προάγει «έναν πολιτικό σκοπό». Αυτό περιλαμβάνει σύννομες πράξεις: μια απεργία νοσηλευτών ή μια μαζική διαδήλωση που, ακούσια, επιβραδύνει την επέμβαση της πυροσβεστικής, μπορεί να αποτελεί «τρομοκρατία».³

Σε κάθε περίπτωση, ο ορισμός της τρομοκρατίας περιλαμβάνει δύο στοιχεία ασύμβατα με το ποινικό δίκαιο: αναγάγει το *κίνητρο* σε συστατικό (και καθοριστικό!) στοιχείο του αδικήματος και εντοπίζει ρητά την υπαιτιότητα στον *πολιτικό* χαρακτήρα του κινήτρου. Στην πραγματικότητα, η τρομοκρατία καταβαρυνώνεται τη διάκριση μεταξύ ανταγωνιστικής πολιτικής και εγκλήματος και αυτό καθορίζει την αντιτρομοκρατική νομοθεσία στο σύνολό της.

Το ποινικό δίκαιο όχι μόνο κινητοποιείται για να στοχοποιήσει το πολιτικό κίνητρο, αλλά επιπροσθέτως για να τιμωρήσει τα εγκλήματα τρομοκρατίας *προτού* διαπραχθούν. Το αποτέλεσμα είναι ότι, εν απουσία συγκεκριμένης πράξης, το έγκλημα προσδιορίζεται από την πολιτι-

2. US Code §2331; Patriot Act §802, §808; Code Penal, Art. 421-1: «*Ποινικός Κώδικας, άρθρο 187Α, παραγρ. 1, όπως τροποποιήθηκε με τον Ν. 3875/2010*»: μια σημαντική διαφορά εδώ είναι ότι, ενώ ο νόμος των ΗΠΑ παρέχει ένα γενικό ορισμό, ο γαλλικός και ελληνικός νόμος δεν το κάνουν.

3. Είναι χαρακτηριστικό ότι η Αυστραλία, η Νέα Ζηλανδία, και η Νότιος Αφρική, που υιοθέτησαν ορισμούς ταυτόσημους με εκείνον του Ηνωμένου Βασιλείου, εξαιρούν ρητά τη «δημόσια διαμαρτυρία» από τον ορισμό. Το Ηνωμένο Βασίλειο δεν την εξαιρεί.

κή πεποίθηση. Το Ηνωμένο Βασίλειο είναι η πιο προηγμένη χώρα προς αυτή την κατεύθυνση. Δύο εξέχοντα παραδείγματα προληπτικών νόμων είναι τα «προπαρασκευαστικά» αδικήματα και τα αδικήματα «ενθάρρυνσης της τρομοκρατίας».

Τα αδικήματα «προπαρασκευής» ποινικοποιούν, με δεκαπενταετή ποινή, την κατοχή οτιδήποτε, που υπό περιστάσεις δημιουργεί εύλογη υπόνοια ότι είναι «για ένα σκοπό που συνδέεται με την προμήθεια, την προετοιμασία ή την υποκίνηση τρομοκρατικής ενέργειας».⁴ Επισείεται επίσης ποινή 10 ετών για τη συλλογή, καταγραφή ή κατοχή «πληροφοριών που μπορεί να είναι χρήσιμες» για την προετοιμασία τρομοκρατικής ενέργειας.⁵ Και, επιπλέον, προβλέπεται ποινή ισόβιας κάθειρξης για τη συμμετοχή «σε οποιαδήποτε συμπεριφορά στο πλαίσιο της προετοιμασίας για την υλοποίηση της πρόθεσης» διάπραξης τρομοκρατικών ενεργειών.⁶ Άρα, η «ένοχη πράξη» (actus reus) των προπαρασκευαστικών αδικημάτων συνίσταται σε οποιαδήποτε συμπεριφορά (ακόμη και σύνομη) που μπορεί να συνδέεται με μια τελική πράξη, όσο απόμακρη κι αν είναι. Έτσι, τα προπαρασκευαστικά αδικήματα επεκτείνουν τη χρονική εμβέλεια του ποινικού δικαίου και το εύρος των συμπεριφορών που καλύπτει. Η τελική πράξη, που μπορεί να αναδιατυπώσει κάθε συμπεριφορά ως εγκληματική, είναι η τρομοκρατία-και η τρομοκρατία εδρεύει στο πολιτικό κίνητρο. Συνεπώς, η πολιτική πεποίθηση είναι καθοριστική για τον προσδιορισμό της ύπαρξης του αδικήματος.

Έτσι, εάν νοικιάσατε ένα φορτηγάκι, πιθανόν να είστε εντάξει· αν μισθώσετε το φορτηγάκι «όντας εξτρεμιστής» μπορεί να διαπράττετε έγκλημα που θα μπορούσε να σας οδηγήσει στη φυλακή ισόβιας. (Περιττό να το πούμε: αυτά τα «θα μπορούσε», «μπορεί» και «πιθανόν» περιγράφουν ένα απολύτως απορυθμισμένο δίκαιο. Όλη αυτή η νομοθεσία δεν παρέχει τίποτα παρεκτός *άδεια* στις αρ-

χές να δώσουν και να τιμωρούν κατά το δοκούν ό,τι θεωρούν ως απειλητικό).

Τα αδικήματα ενθάρρυνσης εφαρμόζονται σε όλες τις μορφές έκφρασης: λόγος, προφορικός και γραπτός, τέχνη, θέατρο, μουσική κ.λπ. Ποινικοποιούν τη δημοσίευση ή διάδοση «μιας δήλωσης που είναι πιθανό να γίνει αντιληπτή από ορισμένα ή όλα τα μέλη του κοινού στα οποία απευθύνεται ως άμεση ή έμμεση ενθάρρυνση ή άλλη παρότρυνση προς αυτά για την προμήθεια, προετοιμασία ή υποκίνηση τρομοκρατικών ενεργειών».⁷ Δεν έχει σημασία αν οτιδήποτε στη δήλωση ή στο δημοσίευμα σχετίζεται με την προμήθεια, την προετοιμασία ή την υποκίνηση τρομοκρατικών ενεργειών, ή εάν κάποιος έχει ενθαρρυνθεί από τη δήλωση να διαπράξει, να προετοιμάσει ή να υποκινήσει τέτοιες πράξεις. Αυτά τα αδικήματα εδρεύουν στην ερμηνεία μιας δημοσίευσης από ορισμένα μέλη του ακροατηρίου της. Το κοινό και οι προδιαθέσεις του είναι ο καθοριστικός παράγοντας για την ύπαρξη αδικήματος ενθάρρυνσης· και είναι τα ίδια υπό ερμηνεία από τις αρχές. Έτσι, η δημοσίευση αυτού του κειμένου σε ένα «ακαδημαϊκό» φόρουμ πιθανόν να είναι εντάξει· η δημοσίευση ακριβώς του ίδιου κειμένου σε ένα «αναρχικό» φόρουμ *θα μπορούσε* να ενθαρρύνει την τρομοκρατία, οδηγώντας τον συγγραφέα και τον διοργανωτή του φόρουμ σε δεκαετή κάθειρξη. Έτσι, τα αδικήματα ενθάρρυνσης παρέχουν στις κρατικές αρχές την άδεια να δώσουν και να τιμωρούν επιλεκτικά την πολιτική έκφραση.

Η αντιτρομοκρατία σηματοδοτεί μια προληπτική στροφή στο ποινικό δίκαιο. Υπονομεύει την αρχή της ασφάλειας του δικαίου, επεκτείνει την ποινικοποίηση και περιγράφει έναν χαοτικό ποινικό νόμο, που αποκτά συνοχή μόνο χάρη στην πολιτική του στόχευση. Η προληπτική αυτή στροφή του δικαίου δεν συνιστά, επ' ουδενί, νομική εκτροπή ή καταστρατήγηση του νόμου από την κρατική πυγμή, ούτε και περιορισμένη χρονικά ή τοπολογικά «κατάσταση εξαιρέσεως». Απεναντίας, αποτελεί γενικευμένο και σταθερό επα-

4. Terrorism Act 2000, παρ. 57(1), 121.

5. Terrorism Act 2000, παρ. 58.

6. Terrorism Act 2000, παρ. 5.

7. Terrorism Act 2006, παρ. 1-2.

ναπροσδιορισμό της δικαιοκράτειας μορφής σε μία σαφώς αυταρχική βάση, όπου η ασφάλεια αντικαθιστά την «ελευθερία» και τη «δικαιοσύνη» ως λειτουργική και κανονιστική αρχή του δικαίου.

Η προληπτική στρατηγική αναφέρεται στην εξουδετέρωση της ικανότητας του εχθρού να χτυπήσει. Συνεπάγεται την αποτροπή της υλοποίησης απειλών. Για το ποινικό δίκαιο αυτό σημαίνει ότι ο νόμος οφείλει να τιμωρεί τα μη τελεσθέντα εγκλήματα. Επομένως, πρέπει να τιμωρήσει τη δυνατότητά τους, και η δυνατότητά τους εδρεύει στην πολιτική πεποίθηση του δράστη. Η αντιτρομοκρατική νομοθεσία στοχεύει στην αποσόβηση μιας ενδεχόμενης ανταγωνιστικής πολιτικής.

Πολιτική πρόληψη II: Πέρα από το νόμο

Η πολιτική στόχευση της αντιτρομοκρατίας και ο προληπτικός της χαρακτήρας πηγαίνουν ένα βήμα παραπέρα στις στρατηγικές για την καταπολέμηση του εξτρεμισμού. Το Ηνωμένο Βασίλειο ορίζει τον εξτρεμισμό ως «την προφορική ή έμπρακτη εναντίωση στις βρετανικές αξίες». Αυτές είναι «η δημοκρατία, το κράτος δικαίου, η ισότητα των ευκαιριών, η ελευθερία λόγου και το δικαίωμα όλων των ανδρών και γυναικών να ζουν ελεύθεροι από κάθε είδους καταδίκηση».⁸ Επομένως, ο εξτρεμισμός είναι οτιδήποτε αποκλίνει από το βασικό πυρήνα του πολιτικού φιλελευθερισμού. Ο αντιεξτρεμισμός επιδιώκει να καταστείλει τις εξτρεμιστικές ιδεολογίες και εκείνους που τις προωθούν, να προστατέψει τους ανθρώπους από το να «ριζοσπαστικοποιηθούν» και να παρέμβει σε ιδρύματα όπου υπάρχουν κίνδυνοι ριζοσπαστικοποίησης: σχολεία, πανεπιστήμια, φυλακές, τζαμιά, νοσοκομεία, το διαδίκτυο κ.λπ.

Για να επιτευχθεί αυτό, δημιουργείται ένας τεράστιος, κάθετος μηχανισμός που καθορίζεται στρατηγικά από τον πρωθυ-

πουργό, οργανώνεται από το Υπουργείο Εσωτερικών, προωθείται από την αστυνομία, και εφαρμόζεται στο κοινωνικό έδαφος από παιδικούς σταθμούς, σχολεία, πανεπιστήμια, νοσοκομεία, φυλακές και τοπικές αρχές. Το προσωπικό αυτών των φορέων είναι νομικά υποχρεωμένο να αναζητά και να αναφέρει συμπτώματα ριζοσπαστικοποίησης των σπουδαστών τους, των ασθενών τους, των κοινωνικά επωφελομένων, των κρατούμενων κ.λπ. Τα εν λόγω συμπτώματα είναι πάντοτε πολιτικά προσδιορισμένα: συσχέτιση με εξτρεμιστές, έκφραση παραπόνων κατά της κοινωνικής αδικίας ή της εξωτερικής πολιτικής, επίκριση του κοινοβουλίου ή οποιασδήποτε κρατικής αρχής, δυσπιστία απέναντι στην αστυνομία...

Ο αντι-εξτρεμισμός είναι προωθημένη προληπτική στρατηγική: επιδιώκει όχι μόνο να σταματήσει την απειλή προτού υλοποιηθεί, αλλά πριν ακόμα διαμορφωθεί. Για να το επιτύχει, θεσπίζει έναν κρατικό μηχανισμό που παρεμβαίνει στη διαδικασία διαμόρφωσης ιδεών – στο μυαλό του ατόμου. Και το κάνει αυτό για να αποτρέψει το σχηματισμό πολιτικών υποκειμενικοτήτων που δεν είναι φιλελεύθερες.

Πρόληψη: χρονική κυριαρχία

Η πρόληψη είναι ουσιαστικά η διαχείριση μελλοντικών δυνατοτήτων. Διαμέσου αυτής ο δρών επιχειρεί να ελέγξει πτυχές του μέλλοντος. Στην περίπτωση μας ο δρών είναι το κράτος. Και η πρόληψη είναι μια προσπάθεια να επεκταθεί η χρονική κυριαρχία του κράτους. Η χρονική κυριαρχία είναι η ικανότητα του κράτους να προδικάζει, να προσδιορίζει και να καθορίζει τα αποτελέσματα των κοινωνικών, συμβολικών, οικονομικών και πολιτικών διαδικασιών εντός ενός μεταβαλλόμενου χρονικού ορίζοντα. Αυτό συνεπάγεται, πρώτον, ότι το κράτος αναλαμβάνει στρατηγική ιδιότητα, μια ιδιότητα που οραματίζεται και επιδιώκει να επιβάλει ένα συγκεκριμένο μέλλον και να αποφύγει ένα εναλλακτικό· και, δεύτερον, ότι οι χρονικότητες του

8. Home Office (2011). «CONTEST. The United Kingdom's Strategy for Countering Terrorism». σ. 34, 44, 107.

κράτους μπορούν να καθορίσουν τις χρονικότερες άλλων κοινωνικών διαδικασιών.

Η πολιτική ασφαλείας επεκτείνει τη χρονική κυριαρχία του κράτους πάνω στην πολιτική: Το κράτος επιδιώκει να προσδιορίσει και να ελέγξει τις μακροπρόθεσμες πολιτικές προοπτικές της κοινωνίας, ποινικοποιώντας την ανταγωνιστική πολιτική και καταστέλλοντας το σχηματισμό μη φιλελεύθερων υποκειμενικότητων. Με άλλα λόγια, το κράτος επεκτείνει τη χρονική κυριαρχία του επί της πολιτικής για να αρνηθεί στην κοινωνία ένα πολιτικό μέλλον – προκειμένου να διασφαλίσει ότι η πολιτική σύνθεση της κοινωνίας θα παραμείνει σε ένα αιώνιο φιλελεύθερο παρόν.

Η προσέγγιση του κράτους στην οικονομία είναι εντελώς διαφορετική· ωστόσο το αποτέλεσμα είναι το ίδιο.

Οικονομία: κρίση, περισσότερη κρίση!

Η αντίδραση του κράτους στην οικονομική κρίση του 2007-2008 ήρθε σε δύο κύματα: ένα ως αντίδραση και ένα ως μεταρρύθμιση. Το πρώτο κύμα (2008-2009) περιλαμβάνει έκτακτα μέτρα για τη «σταθεροποίηση του χρηματοπιστωτικού τομέα» και τις κοινωνικοπολιτικές διευθετήσεις που εξαρτάται από αυτόν. Αυτή η περίοδος χαρακτηρίζεται από μια άνευ προηγουμένου (σε τομείς άλλους από την ασφάλεια) ενδυνάμωση της εκτελεστικής εξουσίας για να κάνει ό,τι είναι απαραίτητο για την καταπολέμηση της κρίσης. Στις ΗΠΑ, ο Emergency Economic Stabilisation Act (Νόμος Εκτάκτου Ανάγκης για την Οικονομική Σταθεροποίηση) εξουσιοδότησε το Υπουργείο Οικονομικών να λάβει «κάθε αναγκαίο μέτρο» για τη διάσωση του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Το Κογκρέσο, πολύ κομψά, παρουσίασε έναν κατάλογο 17 προτεραιοτήτων που θα καθοδηγούν την παρέμβαση του υπουργείου. Αυτές κυμαίνονται από την «πρόωθηση της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας» έως την «προστασία των κολεγιακών κονδυλίων» και, μεταξύ τους, καθιστούν

οποιαδήποτε ενδεχόμενη παρέμβαση του υπουργείου απολύτως δικαιολογημένη. Ακολούθως, το υπουργείο εφάρμοσε ένα πρόγραμμα που έδωσε περίπου ένα τρισ. δολάρια στις τράπεζες, με μερικό αντάλλαγμα τραπεζικές μετοχές - μετοχές που, ωστόσο, δεν επιτρέπουν στο υπουργείο να συμμετέχει στο διοικητικό τους συμβούλιο ακόμα και όταν είναι ο πλειοψηφικός μέτοχος. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, οι Banking Acts (Νόμοι περί Τραπεζών) του 2008 και του 2009 νομιμοποίησαν την έως τότε απαγορευμένη «εθνικοποίηση» των επισφαλών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, η οποία ήταν η προτιμώμενη μέθοδος της κυβέρνησης για τη διάσωση προβληματικών τραπεζών. Ωστόσο, η ουσιαστική αντιμετώπιση της κρίσης πραγματοποιήθηκε πέρα από αυτές τις εξουσιοδοτήσεις, με τη μονομερή δράση της κεντρικής τράπεζας κάθε χώρας. Έλαβε τη μορφή της «ποσοτικής χαλάρωσης», όπως κατ' ευφημισμό λέγεται η μαζική παροχή χρηματοοικονομικών πιστώσεων στις τράπεζες. Εκτιμάται ότι, στις ΗΠΑ, η ποσοτική χαλάρωση τους προσέφερε δέκα τρισ. δολάρια.

Η πιο μακροπρόθεσμη απάντηση καθορίστηκε μεταξύ του 2012 και του 2013, όταν το χρηματοπιστωτικό σύστημα ήταν ασφαλές – και, στην πραγματικότητα, ισχυρότερο από ποτέ. Κωδικοποιήθηκε στον Financial Services and Markets Act (Νόμο περί Χρηματοπιστωτικών Υπηρεσιών και Αγορών) του 2012 και στον Banking Reform Act (Νόμο για την Τραπεζική Μεταρρύθμιση) του 2013 (Ηνωμένο Βασίλειο) και στο διάσημο νόμο Dodd-Frank (ΗΠΑ). Οι νόμοι του Ηνωμένου Βασιλείου νομιμοποιούν την εσωτερική αναδιάρθρωση παθητικού (bail-in) ως μέθοδο αποφυγής της πτώχευσης και θέτουν τις συγχωνεύσεις υπό δέουσα επιμέλεια. Ουσιωδώς, απαιτούν οι επενδυτικές δραστηριότητες των μεγάλων τραπεζών να διαχωρίζονται (ring-fenced) από τις συνήθεις δανειοδοτικές τους δραστηριότητες. Οι ΗΠΑ περικόπτουν ορισμένες συναλλαγές μεταξύ τραπεζών και κεφαλαίων αντισταθμιστικού κινδύνου. Εισάγουν συχνά τραπεζικά τεστ αντοχής (stress-testing) που θα διεξά-

γονται από την Ομοσπονδιακή Τράπεζα των ΗΠΑ, και ρυθμίζουν τα επιδόματα, έτσι ώστε οι υψηλά ιστάμενοι τραπεζίτες να μην μπαίνουν «συστηματικά» σε πειρασμό για εγχειρήματα υψηλού κινδύνου. Και οι δύο χώρες απαιτούν από τις τράπεζες να κρατούν κεφάλαια ως αποθεματικό έναντι ενδεχόμενων ελλείψεων ρευστότητας και καθιερώνουν ένα εύρωστο καθεστώς δημοσιονομικής σταθεροποίησης, το οποίο στοχεύει τόσο στο επίπεδο της επιχείρησης όσο και στο επίπεδο της αγοράς στο σύνολό της. Οι ρυθμιστικοί οργανισμοί εποπτεύουν σχεδόν όλες τις πτυχές της τραπεζικής δραστηριότητας και μπορούν να επιβάλουν πάγωμα σε ορισμένους τύπους συναλλαγών όταν γίνονται ιδιαίτερα επισφαλείς. Στο Ηνωμένο Βασίλειο, οι ρυθμιστικοί οργανισμοί μπορούν να ασκήσουν βέτο στο διορισμό διευθυντών τραπεζών.⁹

Αυτοί οι νόμοι σκιαγραφούν την ενίσχυση της κρατικής παρουσίας στον χρηματοπιστωτικό τομέα. Ωστόσο, αυτή η παρουσία είναι επιβλητική παρά μεταρρυθμιστική. Επιτρέποντας την ενδοδιάσωση (bailing-in) και τονώνοντας τις πτωχευτικές λύσεις, το κράτος αμβλύνει τις συνέπειες μιας ενδεχόμενης τραπεζικής κατάρρευσης. Οι ρυθμιστικοί φορείς έχουν μεγάλη ικανότητα παρέμβασης, αλλά μόνο ad hoc, σε στοχευμένη βάση. Καμία από τις πρακτικές που οδήγησαν στην κατάρρευση του 2007 δεν έχει απαγορευτεί – απλά παρακολουθούνται και μπορούν να περιοριστούν προσωρινά αν θεωρηθούν επικίνδυνες. Όσον αφορά τη δομή του τομέα, η δέουσα επιμέλεια εκτιμά μόνο τον κίνδυνο που μπορεί να δημιουργήσει μια συγχώνευση στις εμπλεκόμενες τράπεζες. Επιτρέπει τη συνέχιση των συγχωνεύσεων με αποτέλεσμα οι τράπεζες να γίνονται «ακόμη μεγαλύτερες για να καταρρεύσουν». Και δεν γίνεται διάσπαση των τραπεζών σε επενδυτικές και συνήθεις καταθετικές, αλλά μόνο δι-

αχωρισμός (ring-fencing) των αντίστοιχων δραστηριοτήτων. Αυτό έγινε νόμος έξι ολόκληρα χρόνια μετά το ξέσπασμα της κρίσης· θα τεθεί σε εφαρμογή το 2019, 12 έτη μετά την κρίση, και είναι, επιπλέον, διάτρητο με εξαιρέσεις και «παράθυρα». Συνολικά, το κράτος επιδιώκει να αποτρέψει μια νέα οικονομική κρίση μέσω της καλύτερης παρακολούθησης και της εγκαθίδρυσης ανθεκτικότητας, ενόσω διατηρεί ανέπαφες τις οικονομικές δομές και πρακτικές που γεννούν κρίσεις.

Κοντολογίς, η πολυαναμενόμενη, σαρωτική μεταρρύθμιση του χρηματοπιστωτικού τομέα δεν έγινε ποτέ. Αυτό δεν αποτελεί έκπληξη, δεδομένης της απόλυτης εξάρτησης του νεοφιλελεύθερου καθεστώτος συσσώρευσης από την «υψηλή χρηματοπίστωση». Ούτε προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι το κράτος δεν θα επανεξετάσει ένα τέτοιο ασταθές και επιρρεπές στην κρίση καθεστώς.

Όχι μόνο υπάρχει βαθιά, συστηματική συμπαιγνία μεταξύ κράτους και χρηματοοικονομικού τομέα, αλλά επίσης, το χρηματοοικονομικό κεφάλαιο ήταν ο μόνος συνομιλητής του κράτους στο σχεδιασμό της μεταρρύθμισής του. Η χρηματοπιστωτική πολιτική δεν είναι παρά η αυτοθέσμιση και η αυτορρύθμιση του χρηματοοικονομικού κεφαλαίου μέσω της νομοθεσίας και των ενεργειών του κράτους. Συνεπώς, ενώ η χρηματοπιστωτική κρίση έχει εδώ και καιρό ξεπεραστεί και ο χρηματοπιστωτικός τομέας είναι πιο εύρωστος από ποτέ, η οικονομική κρίση εξακολουθεί να ρημάζει την κοινωνία. Η μη μεταρρύθμιση του χρηματοοικονομικού τομέα προδίδει την πλήρη στρατηγική ανικανότητα του κράτους: Οι παρεμβάσεις του είναι αυστηρά αμυντικές και συντηρητικές, διότι δεν μπορεί να αναλογιστεί μια εναλλακτική διαδρομή αναφορικά με την οικονομία.

Πέρα από τις ιδιαίτερες της χρηματοοικονομικής μεταρρύθμισης, το κράτος δεν έκανε καμία προσπάθεια να μεταρρυθμίσει τις οικονομικές διαδικασίες ώστε να μπορεί να τις ελέγξει. Κάτι τέτοιο θα προϋπέθετε την επιβράδυνση των οικονομικών δραστηριοτήτων ώστε να αντιστοιχούν στους χρόνους λήψης

9. Βλ. Putnis, J., Hammond, B. and Bonsall, N. «United Kingdom» και De Ghenghi, L. and Agrawal Sahni, R. «United States», αμφότερα στο: J. Putnis (ed.) *The Banking Regulation Review*, 5th Edition. London: Law Business Research, 2014.

αποφάσεων των κρατικών θεσμών. Ουσιαστικά, το κράτος αφήνει τα αίτια της κρίσης άθικτα και εξακολουθεί να προωθεί πολιτικές που τα ενισχύουν περαιτέρω καθώς εντείνουν τη συγκέντρωση του πλούτου. Τέλος, το κράτος δεν παρεμβαίνει στρατηγικά στην οικονομία: Δεν προσπαθεί να αναμορφώσει την διαδικασία συσσώρευσης και το συναφές κοινωνικό καθεστώς, ούτε τους τρόπους λειτουργίας των οικονομικών παραγόντων ή τους μεταξύ τους συσχετισμούς δυνάμεων.

Σε κάθε περίπτωση, με όρους δηλαδή στρατηγικής διαμόρφωσης, θεσμικής χρονικότητας και τρόπου παρέμβασης, το κράτος δεν διεκδικεί χρονική κυριαρχία επί της οικονομίας. Αυτό σημαίνει ότι οι οικονομικές διαδικασίες θα συνεχίσουν, αενάως, να υφίστανται ως έχουν – παραπαίοντας από τη μια κρίση στην άλλη, ενώ οι γενεσιουργές αιτίες της κρίσης παραμένουν άθικτες.

Ηγεμονία: η νεοφιλελεύθερη κατάρρευση

Συγκρίναμε τις αντιδράσεις του κράτους στις κρίσεις στους πιο σημαντικούς τομείς δραστηριότητάς του: την ασφάλεια και την οικονομία. Η αντίθεση δεν θα μπορούσε να είναι πιο κραυγαλέα. Η πολιτική ασφάλειας είναι προφανώς προληπτική. Το κράτος την εφαρμόζει για να διαμορφώσει τον πολιτικό χρονικό ορίζοντα. Εισδύει βαθιά στο παρελθόν του μέλλοντος για να εκπαιδεύσει τα αίτια μιάς πιθανής κρίσης ασφάλειας, αποτρέποντας τη δημιουργία ανταγωνιστικών πολιτικών πεποιθήσεων και υποκειμενικότητων. Διευρύνει τη χρονική κυριαρχία του προκειμένου να αρνηθεί στην κοινωνία ένα πολιτικό μέλλον.

Αντιθέτως, όσον αφορά την οικονομία, το κράτος δεν προσπαθεί να προλάβει τίποτε. Αντιδρά μόνο κατόπιν εορτής. Τρέχει πίσω από τις καπιταλιστικές κρίσεις, μαζεύει τα σπασμένα (ή μάλλον αναγκάζει εμάς να τα μαζέψουμε) και, ευγενικά, προσπαθεί να στηρίξει τις καπιταλιστικές πρακτικές αντί να τις αλλάξει.

Πάνω από όλα, δεν παρεμβαίνει στις γενεσιουργές πρακτικές και σχέσεις των κρίσεων. Εν γένει, επιδιώκει να ωθήσει την οικονομία να συνεχίσει ως έχει. Έτσι, η δραστική επέκταση της χρονικής κυριαρχίας επί της πολιτικής και η απόσυρσή της από την οικονομία, επιτυγχάνουν παραδόξως, το ίδιο αποτέλεσμα: ότι η πολιτική και η οικονομία θα παραμείνουν εσαεί ως έχουν - ότι το μέλλον, σε αμφότερα τα πεδία, ακυρώνεται. Οι δύο προτάσεις είναι στενά συνδεδεμένες: η ακύρωση του πολιτικού μέλλοντος συνιστά προαπαιτούμενο και εγγύηση για την ακύρωση του οικονομικού μέλλοντος: επιτρέπει στο κεφάλαιο να επιβάλλει τις κρίσεις του στην κοινωνία, ενόσω εξασφαλίζει ότι η κοινωνία δεν μπορεί να επιβάλει κρίση στο κεφάλαιο.

Αυτή η αποστροφή προς το μέλλον, ως κάτι περισσότερο από απλή αναπαραγωγή του παρόντος, είναι το αποτέλεσμα του θριάμβου του νεοφιλελευθερισμού στη διαμόρφωση της οικονομίας, της πολιτικής και της κοινωνίας. Ο θρίαμβος του νεοφιλελευθερισμού είναι ο θρίαμβος του κεφαλαίου, ιδίως του χρηματοοικονομικού κεφαλαίου, επί όλων των υπολοίπων κοινωνικών τάξεων. Η επίδραση της πλήρους κατίσχυσης του κεφαλαίου είναι πολύμορφη. Από οικονομική άποψη σημαίνει ακραία συγκέντρωση πλούτου, η οποία, κατά συρροή και κατ' εξακολούθηση, παράγει κρίσεις. Από πολιτική άποψη, σημαίνει ότι το κράτος (εθνικά κράτη, και, επιπροσθέτως, υπερεθνικά διευθυντήρια και δίκτυα διακυβέρνησης) γίνονται ιδιωτική υπόθεση του κεφαλαίου. Το κράτος δεν συνθέτει πια αντιφατικά κοινωνικά συμφέροντα, απλώς εφαρμόζει τα συμφέροντα του κεφαλαίου επί της κοινωνίας. Και το κεφάλαιο έχει χάσει εντελώς την όρεξή του για το μέλλον. Ο κυρίαρχος τρόπος συσσώρευσής του είναι ο προσοδόχος: δεν μεριμνά για επένδυση, επέκταση ή ανάπτυξη, αλλά για μέγιστη απομύζηση. Τρέφεται από την εξουσία του να υπαγορεύει τον τρόπο ζωής της κοινωνίας και χρησιμοποιεί αυτή τη δύναμη για να διασφαλίσει ότι η κοινωνία θα συνεχίσει ως έχει. Σε αυτή τη στασιμότητα, η μόνη δύναμη που μπορεί

να το ενεργοποιήσει είναι η κρίση. Ο ενδοκαπιταλιστικός κανιβαλισμός και η κοινωνική αποστέρωση που συνεπάγονται οι οικονομικές κρίσεις έχουν γίνει ο κυρίαρχος τρόπος ανάφλεξης της συσσώρευσης: ο καπιταλισμός εξαρτάται από την κρίση. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η ασφάλεια και η άρνηση ενός πολιτικού μέλλοντος είναι τόσο σημαντικές: η προϋπόθεση για τις επαναλαμβανόμενες ζωτικές κρίσεις είναι η βεβαιότητα ότι θα οδηγήσουν πράγματι σε περαιτέρω εμπάθουση της απομύζησης και της εκμετάλλευσης και ότι οι εκμεταλλεζόμενοι δεν θα δύνανται να θέσουν την εξουσία του κεφαλαίου σε κρίση. Τέλος, η πλήρης ταύτιση του κράτους με το κεφάλαιο σημαίνει ότι το κράτος χάνει την ικανότητά του για στρατηγικό, μακροπρόθεσμο σχεδιασμό. Εν ολίγοις, ο θρίαμβος του νεοφιλελευθερισμού σημαίνει ότι το κεφάλαιο και το κράτος του όχι μόνο αντιτίθενται σε ένα ποιοτικά διαφορετικό μέλλον αλλά, επιπλέον, είναι οργανικώς ανήμπορα να οραματιστούν κάτι τέτοιο.

Βρισκόμαστε, συνεπώς, μπροστά σε μια πλήρη ηγεμονική κατάρρευση. Σε αντίθεση με την παλιά αριστοκρατία, η εξουσία της οποίας βασιζόταν στην αναφορά στο παρελθόν, στην καταγωγή, η εξουσία της καπιταλιστικής τάξης βασίζεται στην ικανότητά της να οδηγεί την κοινωνία σε ένα επιθυμητό μέλλον. Αυτά τα οράματα του μέλλοντος, επιλεκτικά και συνθετικά, κωδικοποιούνταν από το κράτος σε ηγεμονικά εγχειρήματα, ικανά να κινητοποιήσουν την κοινωνία προς ένα κρατικό όραμα για ένα κοινό μέλλον. Από την ισότητα, την αδελφότητα και

την ελευθερία, στο κράτος δικαίου, το New Deal, την κοινωνία της αφθονίας και το παγκόσμιο χωριό, αυτά τα οράματα σηματοδότησαν διαφορετικά στάδια του καπιταλισμού και τη συνεχή ικανότητά του να ηγείται της κοινωνίας. Αυτά τα οράματα έχουν παύσει με το γύρισμα του αιώνα. Οι «ηγέτες» μας δεν μας οδηγούν πουθενά. Δεν προτείνουν κανένα επιθυμητό μέλλον· μας ζητούν να συνεχίσουμε να τους υποστηρίζουμε ή να αντιμετωπίσουμε τη βαρβαρότητα: το ISIS, τον Τραμπ, τους Ρώσους, την κορεατική βόμβα. Το μέλλον θα είναι είτε μια διαρκώς επιδεινούμενη εξακολούθηση του παρόντος ή μια καταστροφή.

Δύο καταληκτικές παρατηρήσεις. Πρώτον, η ικανότητα του καπιταλισμού να επαναπροσδιορίζει τον εαυτό του, να παράγει μελλοντικά οράματα και να καθοδηγεί την κοινωνία ήταν το αποτέλεσμα της ικανότητάς του να ενσωματώνει τις κοινωνικές αντιστάσεις, να τις συμψηφίζει και να τις αναμορφώνει για να βαθύνει την κυριαρχία του. Έχει πλέον χάσει αυτήν την ικανότητα, ακριβώς επειδή έχει πετύχει πλήρη κυριαρχία επί της κοινωνίας. Ο θρίαμβος του νεοφιλελευθερισμού ήδη σηματοδοτεί τον αφανισμό του. Και δεύτερον, ο καπιταλισμός είναι εξ ορισμού μια σχέση προσανατολισμένη στο μέλλον. Η σημερινή απώλεια της ενόρασης και της όρεξης για το μέλλον είναι, για το κεφάλαιο, μια υπαρξιακή απειλή με τη γνησιότητα έννοια του όρου.

Πέρα από το μόνιμο χρέος μου στους K. Marx, A. Gramsci, K. Καστοριάδη, και N. Πουλαντζά, το παρόν κείμενο αντλεί ιδέες από: **T**

b

Boukalas, C. (2014), *Homeland Security, its Law and its State: A Design of Power for the 21st Century*, Abington, Routledge.
Boukalas, C. (2017), «L'antiterrorisme Anglo-saxon: étatisme Autoritaire et Préemption du Futur», στο S. de Simoni, P. Guillibert and M. Krickberg (eds.), *Critique de la Sécurité. Accumulation Capitaliste et Pacification Sociale*. Paris: Eteropia.

Davies, W. (2017), *The Limits of Neoliberalism*, London, Sage.
Debord, G. (1998), *Comments on the Society of the Spectacle*, London, Verso.
Demirović, A. (2009), «Post-neoliberalism and Post-Fordism – Is there a New Period in the Capitalist mode of Production?». *Development Dialogue*, January: 45-58.
Jessop, B. (2016), *The State: Past, Present and Future*, Cambridge, Polity.

Massumi, B. (2015), *Ontopower*, Duke University Press.
Nitzan, J., Bichler, S. (2013), «Can Capitalists Afford Recovery?», *Working papers on Capital as Power*, no. 2013/01.
Scheuerman, W. E. (2004), *Liberal Democracy and the Social Acceleration of Time*. John Hopkins University Press.
Streeck, W. (2014), *Buying Time*, London, Verso.